

Een leiderschapscultus in de DDR?

Ulbricht tegenover Honecker

Bachelorscriptie Jorinde Kok

s4496760

Begeleider: Wim van Meurs

15-1-2018

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	1
Introductie	2
Status Questionis	4
Historisch kader	7
Walter Ulbricht	10
Leiderschapscultus	12
Erich Honecker	16
Leiderschapscultus	17
Conclusie	21
Bibliografie	23
Secundaire bronnen	23
Websites	23
Krantenartikelen	24

Introductie

De Duitse filosofe Hannah Arendt hield zich in haar boek ‘The Origins of Totalitarianism’ uit 1951 bezig met de vraag hoe totalitaire samenlevingen konden ontstaan. Deze vraag wilde ze beantwoorden door te kijken naar twee verschillende totalitaire regimes: het nationaal-socialistische Duitsland onder Adolf Hitler en de communistische Sovjet-Unie onder Joseph Stalin. Volgens Arendt was een totalitaristische samenleving mogelijk omdat het politieke systeem in deze landen niet meer goed werkte en de burgers niet langer een gemeenschap vormden.¹

Volgens Hannah Arendt heeft een totalitaire samenleving zoals die van Hitler of Stalin vijf kenmerken. Ten eerste is de leider van de samenleving zowel charismatisch als autoritair. Het charisma heeft hij nodig om volgers aan te trekken. Autoriteit heeft hij nodig om zijn volgers te kunnen controleren. Het tweede kenmerk is de isolerende structuur binnen de samenleving. Contact met andere groepen in de samenleving wordt verboden. Verder bestaat de samenleving uit verschillende lagen, met de leider in het midden. Het derde element is een totalitaire ideologie. Dit houdt in dat het hele geloofssysteem gebaseerd is op de idealen van de leider. Deze idealen worden verspreid via propaganda en indoctrinatie. Het vierde element houdt in dat de leider angst moet zaaien. Het laatste kenmerk zijn de gewillige volgers, die helemaal geïsoleerd zijn van de rest van de samenleving en gedreven worden door angst. Deze volgers zullen hun eigen behoeftes en autonomie opgeven en in dienst stellen van de groep, precies wat de leider altijd al voor ogen had.²

Het communisme van Stalin en het nationaal-socialisme van Hitler worden vaak gebruikt als de schoolvoorbeelden van het totalitarisme, omdat de kenmerken zo goed overeenkomen met de werkelijke situatie. Het totalitarisme komt echter ook in andere samenlevingen voor, in meer of mindere mate. Zo kunnen andere communistische samenlevingen zoals het China van Mao, het Cuba van Fidel Castro en het communistische Oost-Duitsland ook als totalitaire samenlevingen worden beschouwd. Ook komt het totalitarisme op kleinere schaal voor, bijvoorbeeld in een kleine, gesloten gemeenschap zoals de religieuze Scientology kerk.

Volgens Arendt is een totalitaire samenleving alleen mogelijk ‘in societies in which classes have dissolved to masses, where party politics has been reduced to ideological posturing, and where the responsibilities of citizenship succumbed to apathy on a large scale’.³ Het Duitsland van Hitler is daar een goed voorbeeld van. Na de Eerste Wereldoorlog kende Duitsland veel problemen. Het had net de oorlog verloren en worstelde met gevoelens van schaamte en wraak. Ook moesten ze hele hoge bedragen terugbetalen aan de overwinnaars van de oorlog. Tegelijkertijd was het keizerrijk uiteengevallen en kwam er een zwakke republiek voor in de plaats. Hitler haalde zijn voordeel uit deze situatie. In tegenstelling tot de andere partijen wist hij de degenen die na de oorlog op politiek en economisch gebied veel hadden ingeleverd, te mobiliseren. Deze massa’s waren de sociale basis van de dictatuur en de totalitaire samenleving die vanaf 1933 stapsgewijs ingevoerd werden.⁴

Het communisme onder Stalin werkte juist anders. Stalin had als doel om alle groepen en facties die nog onafhankelijk van de staat waren, te verpulveren. Hij vond namelijk dat een

¹ Humanistische Canon, ‘Hannah Arendt, The Origins of Totalitarianism’, <http://humanistischecanon.nl/venster/auschwitz/hannah-arendt-the-origins-of-totalitarianism/> (geraadpleegd 15 januari 2018).

² Aeon, ‘How totalism works’, <https://aeon.co/essays/how-cult-leaders-brainwash-followers-for-total-control> (geraadpleegd 15 januari 2018).

³ Medium, ‘The Theory of Totalitarian Leadership’, <https://medium.com/amor-mundi/the-theory-of-totalitarian-leadership-1af00db6873e> (geraadpleegd 15 januari 2018).

⁴ Ibidem.

geatomiseerde en structuurloze massa gemakkelijker zou zijn te domineren. Om dit te doen, liquideerde hij de onafhankelijke personen en groeperingen. Alle niet-politieke gemeenschappelijke verbanden werden verbroken door een terreurbewind. In tegenstelling tot Hitler creëerde Stalin geen totalitaire beweging die de massa's organiseerde, de Russische staat ontwikkelde deze massa's juist.⁵

Het eerste kenmerk van Hannah Arendts theorie, het hebben van een charismatische en autoritaire leider, is niet specifiek verbonden aan het totalitarisme. Charismatische autoriteit, zoals uit het volgende hoofdstuk ook zal blijken, kan ook voorkomen in democratische samenlevingen. Ook aan democratisch verkozen leiders kunnen bijzondere kwaliteiten toegeschreven worden, en ook zij kunnen door de massa's verheerlijkt worden. Daarnaast zijn er ook totalitaire regimes geweest waarin de leider een veel minder grote rol speelde dan in het nationaal-socialistische Duitsland of de communistische Sovjet-Unie. Charismatische autoriteit en het verheerlijken van de leider zullen in het volgende hoofdstuk aan de hand van Max Webers types van autoriteit verder toegelicht worden.

⁵ Ibidem.

Status Questionis

Volgens de Duitse socioloog en historicus Max Weber bestaan er drie types van autoriteit. Het eerste type is rationele-legale autoriteit, die voornamelijk zichtbaar is in moderne samenlevingen. De autoriteit is dan vastgelegd in wetten, en is gebaseerd op rationele en onpersoonlijke gronden. Het tweede type van autoriteit is traditionele autoriteit. Autoriteit is dan ofwel een erfelijk fenomeen, of de leider heeft de autoriteit van een hogere macht verkregen. Traditionele autoriteit is voornamelijk zichtbaar in premoderne samenlevingen zonder constitutie. De laatste vorm van autoriteit is charismatische autoriteit. Charismatische autoriteit is zichtbaar bij leiders die claimen macht te hebben vanwege buitengewone eigenschappen. Dit kunnen ethische, religieuze of heroïsche eigenschappen zijn.⁶ Voorbeelden van de verschillende types van autoriteit zijn respectievelijk een democratisch gekozen parlement, een koning of paus, en een 'grote' leider zoals de Russische Joseph Stalin die door het volk verheerlijkt werd. Volgens Weber is het echter ook mogelijk dat verschillende vormen van autoriteit met elkaar vermengd zijn. Zo was de macht van Adolf Hitler voor een deel gebaseerd op zijn charisma, maar tegelijkertijd was Hitlers NSDAP democratisch verkozen. Ook bouwde Hitler voor een deel voort op de traditie van het Duitse Volk.⁷

Er is een debat gaande tussen academici of het bestaan van charismatisch leiderschap een algemeen politiek fenomeen is. De meeste literatuur over charismatische leiders en de leiderschapscultussen rondom deze leiders focust zich op communistische en fascistische landen. In deze landen wordt de verheerlijking van een leider ook sneller zichtbaar, vanwege de propaganda van de partij die sterk op de partijleider gericht is. Er zijn echter ook academici die vinden dat charismatisch leiderschap in elke samenleving voort kan komen, dus ook in een democratie. Leiders als Barack Obama, Nelson Mandela en Winston Churchill worden ook vaak gezien als charismatische leiders. Max Weber geloofde zelf dat charismatisch leiderschap zowel binnen een dictatoriaal regime als een democratie kon bestaan, hoewel hij wel van mening was dat dit twee verschillende vormen van charisma waren. Volgens de Amerikaanse geschiedkundige Arthur Schlesinger komt charismatisch leiderschap echter minder vaak voor in democratische regimes: "Caeserism [politiek absolutisme als gevolg van een sterke, charismatische leider] is more often produced by the failure of feeble governments than by the success of energetic ones".⁸

Een charismatische leider heeft dus meer kans om op te komen in een politiek systeem met minder sterke leiders. Een fascistische of communistische samenleving is hier vaak perfect voor, omdat deze samenlevingen vaak opgebouwd werden op het moment dat de bestaande samenleving al erg zwak was. De bestaande structuren en instellingen waren verzwakt, waardoor het gemakkelijker werd voor een partij om de macht te grijpen. Deze partijen konden niet teruggrijpen op een langdurige traditie van autoriteit, en voor de Russische communistische partij in het bijzonder: ook niet op een rationele of legale vorm van autoriteit, aangezien ze door middel van een revolutie aan de macht kwam. Om de bevolking te overtuigen van hun recht om te regeren, gebruikte het regime verschillende vormen van propaganda, voornamelijk gericht op de partijleider als hoofd van de natie.⁹ Op deze manier verving de communistische of fascistische dictatuur langzaamaan elke rationele vorm van leiderschap, totdat de partij tot alle lagen in de samenleving was doorgedrongen. Deze landen werden nu een gesloten politiek systeem.¹⁰

⁶ Inquirer.net, 'Max Weber's 3 types of authority',

<http://opinion.inquirer.net/85293/max-webers-3-types-of-authority> (geraadpleegd 15 januari 2018).

⁷ Cardiff University School of Social Sciences, 'Introduction to Sociology. Max Weber – Types of Authority', <https://www.cardiff.ac.uk/socsi/undergraduate/introsoc/weber9.html> (geraadpleegd 14 november 2017).

⁸ Leadership by the People, 'Insights on Charismatic Leadership from the Heroes and Villains',

<http://www.leadershipbythepeople.org/Charismatic-Political-Leaders.php> (geraadpleegd 15 januari 2018).

⁹ E.A. Rees, 'Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions', in: Balázs Apor, Jan C. Behrends, Polly Jones e.a. eds., *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc* (Basingstoke, 2004), 3-29, aldaar 4-5.

¹⁰ Ibidem, 8.

Naast het debat of charismatische leiders ook in een democratie mogelijk zijn, is er nog een debat gaande. Dit debat gaat over het feit of een charismatische leider een leiderschapscultus kan hebben in het fascisme, of dat dit alleen binnen een communistisch regime mogelijk is. In het communisme is de spanning tussen de leider en de partij namelijk prominenter aanwezig. Theoretisch gezien is iedereen binnen het communisme gelijk en bestaat er dus geen leiderspositie. Hierdoor ontbrak het in veel communistische landen aan normen en regels om ambitieuze mensen binnen de partij af te remmen. Om het leiderschap binnen de communistische partij te behalen, moest je de barrière van gelijkheid en collectiviteit overstijgen. Een van de manieren om dit te doen was door het ontwikkelen van een persoonlijkheidscultus. Zo presenteerden Stalin en Mao zich als de bron van het communisme, waardoor ze boven de andere partijleden geplaatst werden.¹¹ Binnen het fascisme ontbrak het principe van totale gelijkheid, waardoor de positie van een leider hier wel bestond. Deze leiders hadden charisma en een leiderschapscultus daarom minder hard nodig om aan de macht te komen dan communistische leiders.

Historici hebben zich daarnaast erg bezig gehouden met de vraag hoe een leiderschapscultus daadwerkelijk tot uiting komt. Hiervoor zijn verschillende ideeën zichtbaar in de literatuur. Volgens de Canadese politicoloog Jeremy T. Paltiel bevindt in de communistische partijen een sterk aanwezige cultuur van geweld. Op het moment dat er geen eenheid binnen de partij is verandert de leider van een symbool van eenheid en autoriteit naar het symbool van autoriteit. Zijn autoriteit wordt dan tegenover de autoriteit van de partij gezet. Dit is echter een paradoxale leiderschapscultus: de partij moet door de leider aangevallen worden, om het werk van de partij voort te kunnen zetten.¹² De Australische hoogleraar Greame Gill spreekt, zoals hierboven al vermeld wordt, van de ontwikkeling van een leiderschapscultus om de collectieve structuur binnen de communistische partij te overstijgen. Er zijn dus meerdere theorieën over het ontstaan van een leiderschapscultus binnen het communisme.

Door historici worden de communistische leiders met een persoonlijkheidscultus ook verschillende kenmerken en kwaliteiten toegeschreven. Zo werden de communistische leiders afgebeeld met wonderlijke kwaliteiten. Dit was vergelijkbaar met de keizercultus uit de klassieke periode.¹³ Een ander belangrijk kenmerk van een communistische leiderschapscultus is dat de belangrijkste partijsuccessen aan de leider gekoppeld werden, om zichzelf zo meer legitimiteit te geven.¹⁴ Tegelijkertijd profiteerden de communistische leiders van de zwakte van hun partij,¹⁵ aangezien deze niet in staat waren om de macht en de cultus rondom de leider in te perken. Daarnaast wijst de Britse politicoloog Alfon Rees erop dat de cultus rondom Stalin in beginsel leeg was. Iedereen kon daardoor zelf bepalen wat hij of zij op de leider projecteerde. Hieraan zaten uiteraard wel grenzen. Zo richtte de leiderschapscultus rondom Stalin zich voornamelijk op de Revolutie, maar ook als leider van de universele communistische beweging.¹⁶

Een ander belangrijk aspect waar historici naar kijken zijn de functies van een leiderschapscultus. Een van deze functies is het overtuigen van de bevolking van het recht van regering. De persoonlijkheidscultus wordt dan als een soort propaganda gebruikt. Dit gebeurt omdat een communistisch regime niet voldoende terug kan grijpen op een langdurige traditie of een rationele en legale vorm van autoriteit. Het charisma van de leider wordt dan gebruikt om het volk te overtuigen van het recht tot regeren.¹⁷ Later voegt Rees nog drie andere functies aan een leiderschapscultus toe, namelijk: het legitimeren van de macht van de kleine heersersklasse rondom de

¹¹ Greame Gill, 'Personality cult, political culture and party structure', *Studies in Comparative Communism* 17:2 (1984), pp. 111-121, aldaar 113.

¹² Jeremy T. Paltiel, 'The Cult of Personality: Some Comparative Reflections on Political Culture in Leninist Regimes', *Studies in Comparative Communism* 16:1/2 (1983), pp. 49-64, aldaar 49-50, 62-63.

¹³ Rees, 'Leader Cults', 5; Kevin Morgan, *International Communism and the Cult of the Individual. Leaders, Tribunes and Martyrs under Lenin and Stalin* (Londen, 2017), alhier 5.

¹⁴ Gill, 'Personality Cult', 114.

¹⁵ Ibidem, 115.

¹⁶ Rees, 'Leader Cults', 17.

¹⁷ Ibidem, 4.

leider, het managen van mogelijke conflicten en het behouden van relaties tussen de heersersklasse, de laag van bestuur en het gewone volk.¹⁸ Een persoonlijkheidscultus speelt dus een hele belangrijke rol in het bij elkaar houden van een communistische samenleving.

Een laatste belangrijk aspect van een persoonlijkheidscultus is de afname. Het belang van een persoonlijkheidscultus kan door de tijd heen afnemen, maar kan ook afhangen van de leider die op dat moment aan de macht is. Rees geeft aan dat een belangrijke reden voor een afname van een persoonlijkheidscultus de dood van de leider is. Zo was opvolger van Stalin, Nikita Chroesjtsjov, actief bezig met het ontmantelen van de cultus rondom zijn voorganger. De basis van persoonlijk dictatorschap werd afgebroken en er was weer enige ruimte voor collectief leiderschap. Hierdoor hadden de opvolgers van Stalin een veel zwakkere vorm van een leiderschapscultus.¹⁹

De meeste literatuur over persoonlijkheidscultussen binnen het communisme focust zich op de grote communistische staten als de Sovjet-Unie en China. Kleine landen als Joegoslavië onder Tito en Roemenië onder Ceausescu worden slechts sporadisch vermeld. Voor mijn onderzoek wil ik me daarom richten op de communistische leiderschapscultussen in de Duitse Democratische Republiek tussen 1945 en 1990, aangezien hier nog maar weinig onderzoek naar gedaan is. Mijn verwachting bij dit onderzoek is dat de rol van de leiderschapscultus door de tijd heen en na de wisseling van partijleider in 1971 af is genomen. Het communisme werd in die periode namelijk minder machtig, omdat ze op economisch gebied achter bleven op westerse, kapitalistische landen. Ik verwacht daarom, dat de eerste partijleider Walter Ulbricht (1950-1971) een grotere leiderschapscultus zal hebben dan zijn opvolger Erich Honecker (1971-1989).

Voordat ik ga kijken naar de leiderschapscultus rondom Ulbricht en Honecker, zal ik eerst een korte historische context van de DDR scheppen. Deze achtergrondinformatie is namelijk belangrijk om de rest van mijn onderzoek goed te kunnen begrijpen. Daarna zal ik me focussen op de (mogelijke) leiderschapscultus van respectievelijk Ulbricht en Honecker. Mijn steunpilaren in dit onderzoek zijn academische literatuur en primaire bronnen. De academische literatuur wordt gebruikt voor de algemene achtergrond over de secretaris-generaals. Ook hoop ik hierin al wat informatie te vinden over de populariteit van Ulbricht en Honecker bij het volk en binnen de partij. Het bronnenonderzoek wordt gebruikt om de mate van leiderschapscultus rondom de leiders te peilen. Ik heb hiervoor artikelen in de staatskrant van de DDR, de Neues Deutschland, bestudeerd om te kijken hoeveel aandacht er op de verjaardag van de leider aan hem besteed werd. Hiermee hoop ik uit te vinden of er sprake was van een leiderschapscultus rondom Ulbricht en Honecker, of deze per leider verschilde, en of de mate van de cultus door de tijd heen ook nog veranderde.

¹⁸ Ibidem, 21.

¹⁹ Ibidem, 19-20.

Historisch kader

De geschiedenis van de Duitse Democratische Republiek begint tijdens de Tweede Wereldoorlog. Duitsland, op dat moment geregeerd door *der Führer* Adolf Hitler, was in oorlog met bijna heel Europa. Veel landen, zoals Nederland, delen van Frankrijk en Polen, waren door Duitsland onder de voet gelopen en veroverd. Grote mogendheden zoals het Verenigd Koninkrijk, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, verzetten zich tegen Duitsland en hun bondgenoten. Langzaam wisten deze landen, ook wel de Geallieerden genoemd, steeds meer terrein te winnen ten opzichte van Duitsland en werden er gebieden terugveroverd. In 1944 besloten de Geallieerden dat Duitsland aan het einde van de oorlog verdeeld zou worden in vier bezettingszones: een Amerikaanse, een Britse, een Franse en een Russische. Deze laatste bezettingszone lag in het oosten van Duitsland en zou later bekend komen te staan als de DDR. Ook Berlijn, dat helemaal in de Russische bezettingszone lag, werd in vieren verdeeld en door de vier Geallieerden geregeerd.²⁰

Na de oorlog was Duitsland helemaal verwoest, en zeker in de Russische bezettingszone was de nederlaag zwaar te voelen. Veel territorium in het oosten van Duitsland was verloren gegaan aan buurland Polen, om Polen te compenseren voor het grondgebied dat zij aan de Sovjet-Unie waren verloren. Daarnaast werden door de Sovjet-Unie ook zware materiële reparaties geëist.²¹ De Duitsers hadden nog maar erg weinig en zochten naar nieuwe manieren om welvaart te verkrijgen. In 1945 brak er in de Russische bezettingszone een communistische revolutie uit, door mensen die dit als de manier zagen om een einde te maken aan jaren van armoede en problemen in het land. Dit was bijzonder, omdat onder de regering van Adolf Hitler het communisme jarenlang verboden was geweest. In hetzelfde jaar werd de KPD, de communistische partij, heropgericht onder leiding van Walter Ulbricht. Hoewel de leden van de KPD tijdens de Tweede Wereldoorlog jarenlang waren ondergedoken in de Sovjet-Unie, zwoeren zij openlijk het Russische model van het communisme af en kozen zij voor een ‘volksdemocratie’.²²

De Russische bezetters probeerden, naast het doorvoeren van het communisme, de Duitse samenleving te denazificeren. Dit werd zelfs een onderdeel van hun communistische ideologie. Dit ging echter moeizaam: de populariteit van de KPD was in de eerste jaren na de oorlog erg laag. Dit kwam door de angst voor Stalin, de anti-communistische propaganda die de nationaalsocialisten voerden en gevoerd hadden, en door de plunderingen van de Russische soldaten en de reparatie claims die de Sovjet-Unie eiste. In 1946 ging de KPD samen met de SDP, de sociaaldemocratische partij, om zo een grotere populariteit te verkrijgen. Deze nieuwe partij heette de SED, de *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*. De SED wist echter geen meerderheid te verkrijgen in de verkiezingen van oktober 1946.

Vanaf 1947 kon er gesproken worden over een Koude Oorlog, waarin het kapitalisme van de Verenigde Staten en haar bondgenoten lijnrecht tegenover het communisme van de Sovjet-Unie kwam te staan. Dit had ook gevolgen voor Duitsland: in 1949 verklaarden de drie westerse bezettingszones zich onafhankelijk en werd de Bondsrepubliek Duitsland opgericht. Als reactie verklaarde ook de Russische bezettingszone zich als een onafhankelijke staat: de Duitse Democratische Republiek, ook

²⁰ Encyclopedia Britannica, ‘The era of partition. Allied occupation and the formation of the two Germanys, 1945-49’, <https://www.britannica.com/place/Germany/The-era-of-partition#ref297750> (geraadpleegd 15 januari 2018).

²¹ Ibidem.

²² William W. Hagen, *German History in Modern Times. Four Lives of the Nation* (New York, 2012), aldaar 384-385.

wel Oost-Duitsland genoemd. Vanaf dit moment werd de SED de belangrijkste politieke partij in het land, en heeft zij het leiderschap van het land verkregen.²³ De transformatie van het nationaalsocialisme naar het communisme, werd er door de partij met harde hand doorgedrukt. Dit leidde ertoe dat vele Oost-Duitse burgers probeerden te vluchten naar het westen. Uiteindelijk zou in augustus 1961 de Berlijnse muur gebouwd worden, om de vlucht van de DDR naar de BRD te stoppen.²⁴

In de eerste paar jaren van de DDR richtte de SED zich op het oprichten van een rendabele economie. Dit deed ze door het opstellen van vijfjarenplannen voor de industrie en het collectiviseren van de landbouwsector. Daarnaast werd de grens met de BRD versterkt, om verdere vlucht van burgers naar het westen te voorkomen.²⁵ De normen die door de regering opgelegd werden bleken echter te hoog, en op 17 juni 1953 brak er een opstand uit onder de arbeiders. Deze opstand werd beëindigd door het ingrijpen van het Russische leger. Om een nieuwe opstand te voorkomen, kozen de Russen voor Walter Ulbricht als secretaris-generaal van de SED. Onder Ulbricht vond er grote economische groei plaats. Dit duurde tot in de jaren '70.²⁶

In 1971 werd Ulbricht vervangen als secretaris-generaal door Erich Honecker. De reden hiervoor was dat Ulbricht tegen de verdragen tussen de Sovjet-Unie en de BRD was. Op dit moment was er in de BRD onder Willy Brandt namelijk sprake van *Ostpolitik*, een toenadering tussen het oosten en het westen.²⁷ De DDR verdiende hier goed aan: zij ontvingen grote betalingen van de BRD. Bovendien waren zij door de *Ostpolitik* en het lidmaatschap van de NAVO in 1973 in staat om leningen aan te gaan bij westerse banken en de Europese Unie. Hoewel de DDR een succesvolle dictatuur was, was het erg afhankelijk van de leningen van de westerse landen en van de energie uit de Sovjet-Unie.²⁸

Vanaf de jaren '70 werd de Oost-Duitse bevolking steeds mondiger. Zij protesteerden actief tegen de nucleaire oorlog, de eenpartijstaat en de politiestaat. De SED en de politie probeerden deze protesten met harde hand neer te slaan, maar dit had helaas maar weinig succes.²⁹ Het werd nu steeds duidelijker dat er hervormingen nodig zouden zijn. In 1985 kwam de president van de Sovjet-Unie, Michail Gorbatsjov, met hervormingen. Vanaf dit moment moesten alle communistische landen de marktwaarde gaan betalen voor energie uit de Sovjet-Unie. Dit zorgde voor veel angst binnen de SED, omdat zij tot dan toe altijd veel minder hadden betaald voor energie. De Duitse bevolking was echter zeer gecharmeerd van Gorbatsjov, omdat hij ook politieke hervormingen doorvoerde en kritiek leverde op de Stalinistische modellen. De SED verbood vanaf 1988 zelfs de pamfletten uit de Sovjet-Unie die deze hervormingen propageerden, om verdere protesten en opstanden te voorkomen.³⁰

Deze maatregel kwam echter te laat. Aan het begin van 1989 vielen de communistische regimes in Polen en Hongarije. Hierdoor kwam er een mogelijkheid voor Oost-Duitsers om via Hongarije naar het westen te vluchten. De kritiek op de SED werd in het openbaar steeds groter, en er werd door steeds meer mensen geroepen om een democratische transitie zoals die in Polen en

²³ Ibidem, 385-386.

²⁴ Mary Fulbrook, *The People State. East German Society from Hitler to Honecker* (New Haven, 2008), aldaar 6.

²⁵ Encyclopedia Britannica, 'Political consolidation and economic growth', <https://www.britannica.com/place/Germany/Political-consolidation-and-economic-growth-1949-69> (geraadpleegd 15 januari 2018).

²⁶ Hagen, *German History*, 386-389.

²⁷ Fulbrook, *The People State*, 2.

²⁸ Hagen, *German History*, 389-391.

²⁹ Ibidem, 393.

³⁰ Encyclopedia Britannica, 'The reunification of Germany', <https://www.britannica.com/place/Germany/The-reunification-of-Germany> (geraadpleegd op 15 januari 2018).

Hongarije ook plaatsvond. Na een maand van protesteren viel op 9 november 1989, voor velen erg onverwachts, de Berlijnse muur. In maart 1990 waren er verkiezingen voor de toekomst van de DDR. Hieruit bleek dat een grote meerderheid voor de hereniging van de BRD en de DDR was. Er was echter ook tegenstand over deze positie. Deze tegenstand mocht echter niet baten: op 3 oktober werden de BRD en de DDR officieel samengevoegd.³¹

Vandaag de dag zijn er nog steeds grote conflicten tussen het oosten en het westen van Duitsland. Het lijkt dan net alsof de Berlijnse muur er nog steeds staat. Voor veel oud-inwoners van de DDR bleek de overgang van het communisme en de eenpartijstaat naar een vrije markteconomie en een democratie ook erg zwaar. Er zijn nog steeds veel Oost-Duitsers die terugverlangen naar de goede tijden van de DDR. Dit wordt ook wel *Ostalgie* genoemd.³² Door deze conflicten en door het terugverlangen naar het verleden heeft de DDR eigenlijk nog steeds niet helemaal opgehouden te bestaan.

³¹ Ibidem.

³² Fulbrook, *The People State*, 3-4.

Walter Ulbricht

Tussen 1949 en 1990 werd de DDR grotendeels geleid door twee belangrijke politici: Walter Ulbricht en Erich Honecker. Beide mannen waren secretaris-generaal van de SED en hebben deze positie allebei ongeveer twintig jaar bekleed. Logischerwijs hebben zij daarom een grote stempel op het politieke leven gedrukt. Er waren geen andere partijgenoten die voor langere tijd zulke hoge en belangrijke posities bekleed hebben. Om een oordeel te kunnen geven over de leiderschapscultus in de DDR, is het dus het handigst om alleen naar Ulbricht en Honecker te kijken. Aangezien zij de hoogst mogelijke positie binnen de SED hebben uitgevoerd, en jarenlang een boegbeeld zijn geweest voor de partij, is een mogelijke leiderschapscultus het waarschijnlijkst terug te vinden bij deze twee mannen.

Walter Ulbricht werd op 30 juni 1893 geboren in Leipzig. Hier groeide hij op in een sociaal-democratisch gezin. In 1908 werd hij lid van de Socialistische Arbeidersjeugd. Vier jaar later werd hij lid van de Sociaaldemocratische Partij Duitsland, de SPD. Tijdens de Eerste Wereldoorlog diende Ulbricht aan het Oostfront. Hij deserteerde echter twee keer. Na de oorlog verruilde Ulbricht de SPD voor de KPD, de communistische partij van Duitsland. Binnen de KPD speelde hij een actieve rol. Zo hielp hij onder andere mee om de partij om te toveren naar Russisch model. Daarnaast maakte hij al snel carrière binnen de partij. Zo werd hij in 1923 lid van het centrale comité en nam hij vanaf 1928 zitting in de *Reichstag*. Ook werd hij vanaf 1929 het hoofd van de Berlijnse tak van de KPD.³³

De carrière van Ulbricht binnen de KPD werd een halt toegeroepen toen Hitler en de nationaal-socialistische partij aan de macht kwamen. Net als veel andere belangrijke communisten vluchtte hij in 1935 het land uit. In de periode dat hij in het buitenland was werkte Ulbricht als agent voor de KPD en de Comintern, onder andere in Moskou, Parijs en Spanje. Tijdens de Tweede Wereldoorlog propageerde hij het communisme bij Duitse oorlogsgevangenen en verwerkte hij informatie van het Duitse leger. Pas op 30 april 1945, toen de oorlog bijna ten einde was, keerde hij terug naar Duitsland. Hij ging hier toen een belangrijke rol spelen in de heroprichting van de KPD.³⁴ Op dit moment was Ulbricht, vanwege zijn vooroorlogse carrière en zijn activiteiten tijdens de oorlog, eigenlijk al de belangrijkste man binnen de KPD.³⁵ Ulbricht heeft ook actief meegeholpen in het samengaan van de KPD en de SPD in de SED, de socialistische eenheidspartij Duitsland, in april 1946.³⁶

Toen de DDR op 11 oktober 1949 gevormd werd, werd Ulbricht benoemd tot vicepremier. Op 25 juli 1950 werd hij door de partijleiding van de SED gekozen als secretaris-generaal van de SED. Aan het begin van zijn regeerperiode werd Ulbricht vaak gezien als een marionet van de Sovjet-Unie, maar vanaf de dood van Stalin in 1953 kreeg Ulbricht steeds meer vrijheid om zelf te beslissen wat goed was voor de DDR.³⁷ Een ander belangrijke gebeurtenis die de macht van Ulbricht vergrootte, was de arbeidersopstand in juni in 1953. De arbeiders demonstreerden tegen de te hoge werkdruk die door de regering werd opgelegd. Zij zagen Ulbricht als de verpersoonlijking van de regering, en er

³³ Encyclopedia Britannica, 'Walter Ulbricht', <https://www.britannica.com/biography/Walter-Ulbricht> (geraadpleegd op 15 januari 2018).

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ruud van Dijk, 'Walter Ulbricht: Eine deutsche Biografie (review)', *Journal of Cold War Studies* 5:3 (2003), 147-151.

³⁶ Encyclopedia Britannica, 'Walter Ulbricht', <https://www.britannica.com/biography/Walter-Ulbricht> (geraadpleegd 15 januari 2018).

³⁷ Van Dijk, 'Walter Ulbricht', 147-151

werd door velen geroepen dat hij moest aftreden. Een grote meerderheid van de bevolking was op dit moment tegen het beleid dat Ulbricht voerde. Het lukte Ulbricht echter om aan de macht te blijven. Hij gebruikte de val van de Russische minister van Binnenlandse zaken Lavrenti Beria om zijn tegenstanders binnen de SED in diskrediet te brengen. Beria had namelijk gepleit voor een verenigd, democratisch en burgerlijk Duitsland. Dit zou dus betekenen dat de DDR opgeheven zou worden. Toen deze crisis opgelost was, ging Ulbricht zichzelf Eerste secretaris van de DDR noemen.³⁸

In 1960 overleed president Wilhelm Pieck, het staatshoofd van de DDR. Op dat moment werd er besloten dat de positie van president opgeheven zou worden. Hiervoor zou een nieuwe functie van voorzitter van de nieuw opgerichte Raad van State in de plaats komen. Deze functie werd aan Ulbricht gegeven. Ook werd hij in dat jaar voorzitter van de Nationale Raad van Defensie. Binnen een jaar wist Ulbricht dus veel extra macht naar zichzelf toe te trekken. Ook binnen de partij viel dit op. Zo zag Otto Schön, de bureauleider van het Politburo, Ulbricht als de verpersoonlijking van de partij. Niet iedereen binnen de partij was het echter met zijn houding eens. Paul Verner, de eerste secretaris in Oost-Berlijn, reageerde hierop door te zeggen dat een persoonlijkheidscultus de SED altijd vreemd was geweest en zou blijven.³⁹ Gedurende deze periode waren er ook leden van de SED die probeerden om Ulbricht te vervangen, maar steeds zonder resultaat.

Waar Ulbricht aan het begin van zijn politieke carrière veelal de wensen van de Sovjet-Unie behartigde, begon hij vanaf 1953 steeds meer een eigen lijn te trekken om zijn eigen interesses en die van de DDR te behartigen. Zo lukte het hem om de grote vlucht van DDR burgers naar het westen tot een halt te roepen, door het bouwen van de Berlijnse muur. Pogingen van de Sovjet-Unie om de bouw te verhinderen en tot een gematigde oplossing te komen, waarin de burgers werden overtuigd van de noodzaak en de voordelen van het socialisme, werden door Ulbricht afgewezen. Op zijn initiatief voerde de DDR, als eerste communistisch land, economische hervormingen door. Er kwam nu meer onafhankelijkheid voor fabriekseigenaren, prijzen werden flexibeler en door de markt bepaald, en er kwam meer ruimte voor private en semi-overheidsbedrijven. Deze hervormingen waren echter niet zo succesvol als verwacht. Er werd onder andere teveel geïnvesteerd in niet-winstgevende sectoren van de economie. Daarnaast leidden deze maatregelen tot grote tekorten aan consumptiegoederen. Er kwam vanuit de partij veel kritiek, onder andere door Erich Honecker en de groep rondom hem. In december 1970 werden de maatregelen uiteindelijk geschrapt.⁴⁰

Over de houding van Ulbricht en het einde van zijn politieke carrière is enig debat gaande onder historici. Jarenlang was het beeld dat Ulbricht een enorme hekel aan de BRD had. Hij deed vele pogingen om de BRD te overtreffen, onder andere qua productiviteit en economische groei. Hij zou dan ook sterk tegen de *Ostpolitik* van bondskanselier Willy Brandt zijn geweest, waarin de BRD nauwere relaties met haar communistische burens zocht. Ulbricht zou zich fel uit hebben gesproken toen de Sovjet-Unie diplomatieke relaties met de BRD aanging. Dit zou de belangrijkste reden zijn geweest dat Ulbricht uit zijn positie als eerste secretaris werd ontheven. In de jaren '90 kwam er onder historici echter een nieuw beeld op, waarin Ulbricht juist op zoek zou zijn geweest naar betere relaties met de BRD. Hij zou de economie van de DDR immers kunnen laten profiteren van de welvaart van de BRD. Ulbricht had echter geen toestemming aan de Sovjet-Unie gevraagd om banden met de BRD aan te gaan. Zijn onafhankelijke houding zou dus reden zijn geweest voor zijn aftreden.⁴¹

³⁸ Peter Grieder, *The German Democratic Republic* (Basingstoke, 2012), aldaar 31-43.

³⁹ Martin McCauly, *Marxism-Leninism in the German Democratic Republic* (Londen, 1979), aldaar 107-108.

⁴⁰ Grieder, *The German Democratic Republic*, 49-62.

⁴¹ *Ibidem*, 65.

Tegelijkertijd was er binnen de SED een groepering, onder leiding van Honecker, die juist betere relaties met de Sovjet-Unie zocht.⁴² Op 21 januari 1971 vroegen dertien van de 21 leden van het Politburo van de DDR toestemming aan Breznev, de leider van de Sovjet-Unie, om Ulbricht af te zetten. Dit voorstel werd op 24 juni van dat jaar gehonoreerd. Ulbricht werd ontheven uit bijna al zijn functies, maar mocht aanblijven als voorzitter van de Raad van State en erevoorzitter van de SED. Deze posities behield hij tot zijn dood op 1 augustus 1973.⁴³

Leiderschapscultus

Zoals al eerder vermeld, is er in de literatuur weinig te vinden over een (mogelijke) leiderschapscultus in de DDR. In de literatuur rondom Walter Ulbricht is dit helaas niet anders. Om toch enige conclusies te kunnen trekken over een mogelijke persoonlijkheidscultus, moeten we het doen met de literatuur die over Ulbrichts populariteit beschikbaar is, aangevuld met primaire bronnen.

Er is weinig informatie te vinden over Ulbrichts populariteit bij de bevolking van de DDR, maar er is wel wat bekend over zijn relatie met de rest van de partij. Ulbricht werd getypeerd als iemand met een groot streven naar macht. Hij werkte erg hard en was van bijna alles in de partij op de hoogte. Soms gedroeg hij zich echter ook genadeloos en agressief. Dit maakte hem niet populair binnen de partij. Vanaf de jaren '20 had hij al belangrijke tegenstanders binnen de partij, omdat zij het op grote lijnen met hem oneens waren. Vanaf de jaren '30 kopieerde hij het idee van Stalin om zijn belangrijke tegenstanders uit de weg te ruimen.⁴⁴ Tussen 1950 en 1953 gebeurde dit ook veelvuldig: in zogeheten *show trials* werden belangrijke communisten die van de leer waren afgeweken uitgeschakeld of teruggebracht naar de 'ware' communistische leer. Ulbrichts positie werd hierdoor versterkt.⁴⁵ Ook gedurende de jaren '50 en '60 waren er veel tegenstanders binnen de partij die Ulbricht wilden laten aftreden.

Wat primaire bronnen betreft heb ik mij gefocust op de uitgaven van de socialistische krant Neues Deutschland. Ik heb gekeken naar de kranten die elk jaar uitkwamen op Ulbrichts verjaardag op 30 juni en Honeckers verjaardag op 25 augustus. Hierbij heb ik voornamelijk gekeken naar het aantal artikelen in de krant die gewijd waren aan Ulbricht en Honeckers verjaardag, op welke pagina van de krant deze artikelen te vinden waren en hoe de toon van de schrijver in deze artikelen was. Aan het begin van mijn onderzoek was ik van plan om dit elke vijf jaar te doen, maar aangezien dit voor beide partijleiders te weinig resultaten opleverde heb ik de hele periode van 1950 tot 1989 in mijn onderzoek betrokken.

Een belangrijk punt om nog te vermelden is dat kranten en tijdschriften in de DDR werden gezien als een 'basisbehoefte van het volk'. De staat sponsorde hun daarom ook actief.⁴⁶ Ook staan communistische regimes veelal bekend om hun strenge censuur. Neues Deutschland kan daarom waarschijnlijk niet als de meest objectieve bron gezien worden. Naar alle waarschijnlijkheid zullen staatsbelangen een rol hebben gespeeld in de uitgifte van de krant. Het zou dus kunnen dat Neues Deutschland een positieve houding heeft aangenomen ten opzichte de partijleiders, terwijl dat in de

⁴² Van Dijk, 'Walter Ulbricht', 147-151.

⁴³ Grieder, *The German Democratic Republic*, 66-67.

⁴⁴ Van Dijk, 'Walter Ulbricht', 147-151.

⁴⁵ Grieder, *The German Democratic Republic*, 34.

⁴⁶ Simone Barck, Christoph Classen, Thomas Heimann, 'The Fettered Media: Controlling the Public Debate', in Konrad Hugo Jarausch ed., *Dictatorship as experience. Towards a Social-cultural history of the GDR* (New York, 1999), 213-240, aldaar 213-214, 217.

rest van de DDR helemaal niet gold. Er bestaat dus een mogelijkheid dat dit onderzoek geen waarheidsgetrouw beeld van een eventuele persoonlijkheidscultus toont.

Opvallend aan de uitgaven van Neues Deutschland is dat veel van de onderzochte edities van Neues Deutschland helemaal geen aandacht aan de Ulbrichts verjaardag besteed hebben. In slechts acht van de door mij onderzochte 21 edities werd aandacht aan Ulbrichts verjaardag besteed. Dit vond ik persoonlijk een aparte gewaarwording, omdat ik verwacht had dat er elk jaar veel aandacht voor de verjaardag van de partijleider zou zijn. Paradoxaal genoeg waren er ook een aantal edities waarin er in verhouding extreem veel aandacht aan Ulbrichts verjaardag werd besteed. Dit gebeurde in 1958, 1963 en 1968, de zogenaamde kroonjaren, waarin Ulbricht respectievelijk 65, 70 en 75 jaar werd. Dit is op zich niet zo opvallend, aangezien dit leeftijden zijn waar ook in Nederland extra aandacht aan wordt besteed. In deze jaren stonden de edities vol met nieuws over Ulbricht en zijn verjaardag, al vanaf de eerste pagina. Felicitaties kwamen vanuit binnen- en buitenland, en de festiviteiten rondom Ulbrichts verjaardag werden uitvoerig besproken. In 1958 kreeg Ulbricht op zijn verjaardag de eretitel 'Held van de Arbeid' uitgereikt, waar ook veel aandacht aan werd besteed.⁴⁷ In het jaar 1953, waarin Ulbricht 60 jaar werd, werd er slechts een artikel aan zijn verjaardag gewijd. Dit waren lovende felicitaties namens het centrale comité van de SED. Dit artikel was pas op pagina 5 van de krant terug te vinden.⁴⁸

Over het algemeen waren de krantenartikelen tijdens deze kroonjaren lovend over Ulbricht en zijn verdiensten voor de DDR. Ulbricht werd meestal bedankt voor zijn actieve strijd tegen het nationaal-socialisme, en voor de hulp in de wederopbouw en de oprichting van de DDR. Zo schreef president Josip Tito van Joegoslavië op 30 juni 1963 het volgende in zijn verjaardagsgroet aan Ulbricht: "Genosse Walter Ulbricht ist einer von denen, die vieles für den Triumph der Kräfte des Fortschritts über die Kräfte des Faschismus in Deutschland getan, die das deutsche Volk auf den Weg in eine helle Zukunft geführt haben."⁴⁹ Het praesidium van de Ministerraad publiceerde op 30 juni 1958 de volgende lofredde over Ulbricht:

"Heute ist Ihr Name untrennbar verbunden mit der Errichtung und Festigung der Deutschen Demokratischen Republik dem ersten deutschen Arbeiter-und-Bauern-Staat, und dem erfolgreichen Aufbau des Sozialismus, um den Sie sich große Verdienste erworben haben. Möge Ihr unermüdliches, gestaltendes und schöpferisches Wirken auch in Zukunft verbunden sein mit den schönen Erfolgen, die unter der Führung der Partei der Arbeiterklasse — der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands — auf dem Wege unseres Volkes zum Sozialismus zu einem besseren und glücklicheren Leben erwachsen."⁵⁰

De wens dat Ulbricht nog vele jaren mag leven, om zo nog veel bij te kunnen dragen aan de DDR en het socialisme, werd in veel van deze artikelen uitgesproken.

Op de 'gewone' verjaardagen van Ulbricht, wanneer hij geen kroonjaar bereikt had, werd er minder aandacht aan zijn verjaardag besteed. Er werd dan meestal maar een artikel aan gewijd, waarin

⁴⁷ 'Auszeichnung durch Wilhelm Pieck', Neues Deutschland (30 juni 1958).

⁴⁸ 'Glückwunsch des Zentralkomitees der SED an den Genossen Walter Ulbricht', Neues Deutschland (30 juni 1953).

⁴⁹ Vrij vertaald: Kameraad Walter Ulbricht is een van de mensen, die veel voor de overwinning van de vooruitgang ten opzichte van het fascisme in Duitsland gedaan heeft, die het Duitse volk op de weg van een mooie toekomst heeft geleid. 'Kosmonaut Titow grüßt', Neues Deutschland (30 juni 1963).

⁵⁰ Vrij vertaald: Vandaag de dag is uw naam onscheidbaar verbonden met de oprichting en vestiging van de DDR, de eerste Duitse arbeiders-en-boeren-staat, en de succesvolle opbouw van het socialisme, waarin u grote verdiensten verwierf. Mogen uw onvermoeibare, formatieve en scheppende werken ook in de toekomst verbonden zijn met de mooie successen, die onder leiding van de partij van de arbeidersklasse - de SED - op de weg van ons volk naar het socialisme tot een beter en gelukkiger leven leiden. 'Dank für erfolgreiche Arbeit', Neues Deutschland (30 juni 1968).

Ulbricht door de SED, kopstukken van de SED, of andere communistische leiders gefeliciteerd werd. Alleen in 1964, op Ulbrichts 71e verjaardag, werd zijn verjaardag in meer dan een artikel behandeld. Felicitaties kwamen dit jaar van de secretaris-generaal van de Sovjet-Unie Nikita Chroesjtsjov, het nationale voetbalelftal, en het centrale comité van de DDR. Deze laatste twee felicitaties werden echter verpakt in een ander artikel, dat over het voetbalelftal en het centrale comité zelf gingen.⁵¹ Alleen het artikel van Chroesjtsjov was daadwerkelijk aan Ulbricht gericht. Hoewel het een slechts een kort artikel was, was het wel lovend over Ulbrichts verdiensten voor het socialisme.⁵²

Hoewel eigenlijk alle felicitaties aan die aan Ulbricht gericht werden lovend waren, valt er wel een verschil te zien door de tijd heen. De artikelen uit de jaren '50 zijn over het algemeen lang en beslaan meerdere kolommen. Ook bestaan ze uit meerdere alinea's. De artikelen uit de jaren '60, met uitzondering van de kroonjaren 1963 en 1968, zijn korter en bestaan slechts uit een alinea. In deze korte artikelen is er daarom alleen maar ruimte voor felicitaties en het toewensen van een goede gezondheid en nog vele jaren in dienst van de partij.⁵³ Er wordt in deze artikelen geen aandacht geschonken aan de vele goede daden die Ulbricht heeft gedaan tegen het nationaal-socialisme, voor de wederopbouw en voor de opbouw van een socialistische samenleving, zoals dat in de eerdere artikelen wel gebeurde.

Ook in 1968, wat toch een van Ulbrichts kroonjaren was, is er een verschil zichtbaar in vergelijking met de eerdere kroonjaren. Ten eerste werd er pas later in de krant aandacht besteed aan Ulbrichts verjaardag. In 1958 werden alle artikelen over Ulbricht op de eerste drie pagina's gepubliceerd. In 1963 werden de meeste felicitaties op pagina 1 en 2 gepubliceerd. Verderop in de krant, op pagina 5 en 6, vond je het levensverhaal van Ulbricht en op pagina 8 nog een kort artikel dat Ulbrichts verjaardag wereldnieuws was. In 1968 kon je de eerste felicitaties voor Ulbricht pas op pagina 2 terugvinden. Artikelen over zijn verjaardagsconcert, de daarvoor gecomponeerde compositie en zijn levensverhaal vond je respectievelijk op pagina 5, 8 en 10. Dit is beduidend later in de krant dan in de voorgaande kroonjaren. Ook waren de felicitaties voor Ulbricht anders gepubliceerd dan de voorgaande jaren. Alleen het centrale comité van de Sovjet-Unie heeft een lang en lovend artikel over Ulbricht laten publiceren.⁵⁴ De overige felicitaties uit het buitenland werden samen in een artikel vermeld, zonder dat er enige lovende woorden aan werden toegevoegd. Deze lijst bestond puur uit de namen en functies van diegenen die Ulbricht gefeliciteerd hadden.⁵⁵ Verder stonden er in deze editie helemaal geen felicitaties van belangrijke politici of organen van de SED, in tegenstelling tot andere jaren.

Aangezien er niet voor elke verjaardag van Ulbricht in Neues Deutschland artikelen zijn gepubliceerd over zijn verjaardag, is het moeilijk om uit dit onderzoek conclusies te trekken over een leiderschapscultus rondom Ulbricht. De artikelen die gepubliceerd werden, waren over het algemeen lovend over Ulbricht en wat hij voor de DDR gedaan had. Deze artikelen kwamen echter van partijleden of partijorganen van de DDR of andere communistische landen, waardoor het op deze manier niet mogelijk is om te zeggen of het Oost-Duitse volk deze mening deelde. Er lijkt echter wel een neergaande trend zichtbaar te zijn in de artikelen die gepubliceerd worden: zo zijn de artikelen uit de jaren '50 beduidend langer dan de artikelen uit de jaren '60. Hierdoor is er in de latere artikelen

⁵¹ 'Parteiaktivtagung im Zentralkomitee', Neues Deutschland (30 juni 1964); 'urbanczyk', Neues Deutschland (30 juni 1964).

⁵² 'Gute', Neues Deutschland (30 juni 1964).

⁵³ 'Herzlichen Glückwunsch zum 77. Geburtstag', Neues Deutschland (30 juni 1970); 'Heute hat Walter Ulbricht Geburtstag', Neues Deutschland (30 juni 1966).

⁵⁴ 'Glückwunsch des ZK der KPdSU und des Präsidiums des Obersten Sowjets', Neues Deutschland (30 juni 1968).

⁵⁵ 'Glückwünsche aus dem Ausland', Neues Deutschland (30 juni 1968).

ook minder ruimte voor lovende woorden over Ulbricht. Deze trend is ook zichtbaar in de jaren dat Ulbricht een bijzondere leeftijd bereikt: namelijk in 1958, 1963 en 1968. Hierdoor zou er dus sprake kunnen zijn van een verminderde leiderschapscultus rondom Walter Ulbricht.

Erich Honecker

Op 24 juni 1971 werd Ulbricht vervangen als secretaris-generaal van de DDR. Erich Honecker was uitgekozen als zijn opvolger. Honecker had al een lange carrière binnen de KPD en de SED achter de rug. Op 25 augustus 1912 werd hij geboren in Neunkirchen, een stad in het zuidwesten van Duitsland. Zijn vader was ook lid van de KPD, dus was het niet meer dan logisch dat Honecker op zijn 14e lid werd van de communistische jeugdbeweging. Drie jaar later werd hij ook daadwerkelijk lid van de KPD. Toen Hitler en de NSDAP in 1933 aan de macht kwamen en de KPD officieel verboden werd, ging Honecker illegale activiteiten organiseren voor communisten. Op het moment dat de Gestapo erachter kwam, in 1935, werd hij opgepakt en veroordeeld tot tien jaar gevangenschap voor het beramen van verraad. Hij zwoor de communistische ideologie echter niet af.⁵⁶

In 1945 werd hij door het Rode Leger bevrijd. Hoewel Honecker eigenlijk uit het westen van Duitsland kwam, besloot hij in Berlijn te blijven om mee te helpen met het opzetten van een communistische regering in de Russische bezettingszone. De regio waar hij vandaan kwam, het Saarland, was immers bezet door de Fransen. Honecker had dus geen schijn van kans om daar als communist een politieke carrière op te bouwen.⁵⁷ In de Russische bezettingszone zette hij de *Freie Deutsche Jugend*, een jeugdbeweging van de communistische partij, op, waar hij van 1946 tot 1955 voorzitter van was. Daarnaast werd hij in 1946 lid van het centrale comité van de KPD en speelde hij een actieve rol in het samengaan van de KPD en de SPD naar de SED.⁵⁸ Binnen de SED begon Honecker snel carrière te maken. In 1958 werd hij tot lid van het Politburo gekozen. Daarnaast werd hij dat jaar ook tot secretaris van veiligheid in het centrale comité benoemd.⁵⁹ Zijn invloed nam verder toe toen hij in 1961 de leiding kreeg over het bouwen van de Berlijnse muur.⁶⁰

Honecker kan gezien worden als een traditionele en conservatieve politicus. Hierdoor stond hij vaak lijnrecht tegenover Ulbricht, die op dit gebied liberaler en innovatiever was. Zo had Honecker onder andere kritiek op Ulbrichts liberale economische hervormingen, waarin centrale planning verminderd werd en er ruimte was voor private en semi-staatsbedrijven. Daarnaast stond het Honecker ook tegen dat Ulbricht probeerde zoveel mogelijk een eigen vorm van socialisme te volgen, in plaats van de koers van de Sovjet-Unie te volgen.⁶¹ Toen hij in 1971 daadwerkelijk Ulbricht opvolgde, worden er ook veel veranderingen zichtbaar in de Oost-Duitse samenleving. Zo werd de DDR nu de meest loyale bondgenoot van de Sovjet-Unie, in plaats van steeds haar eigen koers te varen. Ook kwam er een nieuw economisch beleid: het *real existing* socialisme. De levensstandaarden en de welvaart van de bevolking werden nu verhoogd, met als doel dat de arbeiders na beloning harder zouden gaan werken. Honecker liberaliseerde de samenleving verder niet. Hij versterkte juist de Stasi, de geheime dienst van de DDR.⁶²

Door het nieuwe welvaartsbeleid dat Honecker doorvoerde, was hij aan het begin van de jaren '70 erg populair. Uit onderzoek van het Instituut van Publieke Opinie uit 1976 bleek dat meer dan

⁵⁶ Encyclopedia Britannica, 'Erich Honecker', <https://www.britannica.com/biography/Erich-Honecker> (geraadpleegd 15 januari 2017).

⁵⁷ McCauly, *Marxism-Leninism*, 180.

⁵⁸ Encyclopedia Britannica, 'Erich Honecker', <https://www.britannica.com/biography/Erich-Honecker> (geraadpleegd 15 januari 2017).

⁵⁹ McCauly, *Marxism-Leninism*, 152.

⁶⁰ Encyclopedia Britannica, 'Erich Honecker', <https://www.britannica.com/biography/Erich-Honecker> (geraadpleegd 15 januari 2018).

⁶¹ Peter Grieder, 'The overthrow of Ulbricht in East-Germany', *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe* 6:1 (2008), 8-45, aldaar 12-16.

⁶² Grieder, Peter, *The German Democratic Republic*, 68-72.

75% van de bevolking vond dat de basismaterialen en de sociale welvaart in de DDR beter waren dan in het westen. Het is natuurlijk wel de vraag hoe waarheidsgetrouw deze uitkomst is. Het is namelijk altijd de vraag of de bevolking in een dictatuur hun daadwerkelijke mening durft te geven, ook wanneer deze negatief is. Daarnaast is er ook altijd een mogelijkheid dat de antwoorden anders zouden zijn wanneer de bevolking vrije toegang tot alle informatie heeft en er geen informatie vanuit de staat wordt gepropagandeerd.⁶³

Vanaf 1977 keerde het tij zich in de DDR. Er ontstonden economische problemen, omdat de prijzen van ruwe materialen door de oliecrisis van 1973 flink gestegen waren. Ook had de DDR teveel leningen afgesloten met landen uit West-Europa. In 1977 werd Honecker hierover door partijleden al op aangesproken, maar hij wilde het probleem niet aanstippen omdat de levensstandaard dan omlaag zou moeten. Hij vreesde namelijk dat dit zou leiden tot politieke instabiliteit. Als ruil voor de leningen vanuit de BRD, moest Honecker toestaan dat Oost-Duitse burgers naar het westen mochten reizen. Ook werd een deel van de wapens bij de grens weggehaald. Deze verbeterde relaties leidden ertoe dat Honecker op 7 september 1987 als eerste staatshoofd van de DDR een staatsbezoek aan West-Duitsland bracht.⁶⁴

Niet alleen in de DDR waren er economische en sociale problemen: dit gold voor het hele communistische blok. In 1985 kwam de secretaris-generaal van de Sovjet-Unie, Michail Gorbatsjov, met hervormingen om de problemen tegen te gaan. Hij wilde voornamelijk zorgen voor *glasnost*, openheid, en *perestrojka*, hervormingen. Ook in de DDR was een groot deel van de bevolking voor het doorvoeren van deze veranderingen. Honecker zag echter weinig in democratische hervormingen⁶⁵ Hierdoor verloor hij de steun van Gorbatsjov. Dit leidde ertoe dat Honecker teksten uit de Sovjet-Unie, voornamelijk die over *perestrojka*, ging verbieden. Vanaf september 1989 begon de bevolking van de DDR zich ook te roeren: in veel Oost-Duitse steden braken opstanden uit. Daarnaast had de val van het communistische Hongarije en Tsjechoslowakije ervoor gezorgd dat vele burgers via deze landen naar het westen vluchtten.⁶⁶ Op 17 oktober 1989 werd Honecker gedwongen om af te treden en werd hij vervangen door Egon Krenz, een hardliner binnen de partij. De SED hoopte dat Krenz de DDR nog zou kunnen redden, maar dit bleek ijdele hoop. Na de hereniging van de BRD en de DDR werd Honecker veroordeeld wegens machtsmisbruik. Aangezien zijn gezondheid erg slecht was, werd hij in 1993 vrijgelaten. Hij vluchtte toen met zijn vrouw naar Chili, waar hij op 29 mei 1994 overleed aan de gevolgen van leverkanker.⁶⁷

Leiderschapscultus

Ook over de populariteit van Erich Honecker is maar weinig literatuur beschikbaar. De literatuur die er is, richt zich voornamelijk op de eerste jaren als secretaris-generaal. Het economische beleid dat hij begin jaren '70 doorvoerde, zorgde voor veel welvaart. Hierdoor werd Honecker erg populair onder het volk.⁶⁸ Eind jaren '70 ontstonden er echter economische problemen in de DDR. Honecker probeerde dit op te lossen door niet in lange termijn projecten te investeren. De DDR hield zo geld

⁶³ Ibidem, 77-78.

⁶⁴ Ibidem, 80, 84-85.

⁶⁵ Encyclopedia Britannica, 'The reunification of Germany', <https://www.britannica.com/place/Germany/The-reunification-of-Germany> (geraadpleegd 15 januari 2018).

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Wolfgang Saxon, 'Erich Honecker, Ruler of East Germany For 18 of Its Last Years, Dies in Exile at 81', New York Times (30 mei 1994).

⁶⁸ Grieder, *The German Democratic Republic*, 77-78.

over, wat gebruikt kon worden om de levensstandaard op peil te houden. Deze keuzes werden gemaakt om onrust te voorkomen. Honeckers populariteit kon zo dus enigszins gelijk blijven. Honeckers regime kende echter wel oppositie: door intellectuelen, vredesactivisten, jongeren en kerken.⁶⁹ Aan het einde van zijn regime werd deze onrust en oppositie alleen maar groter, aangezien Honecker weigerde om democratisch en economisch te hervormen, in tegenstelling tot andere communistische landen. Hierdoor verloor hij niet alleen zijn populariteit bij het volk, maar verspeelde hij ook zijn populariteit binnen de partij; en werd hij gedwongen om af te treden.⁷⁰ Het is onduidelijk of er in Honeckers geval sprake was van een echte leiderschapscultus, maar het is in ieder geval duidelijk dat zijn populariteit door de tijd heen afnam. Dit was ook deels een gevolg van zijn eigen handelingen.

Uit de edities van Neues Deutschland wordt een eventuele leiderschapscultus rondom Honecker ook niet meteen duidelijk. Opvallend is dat, net als bij Walter Ulbricht, er niet ieder jaar aandacht werd besteed aan Honeckers verjaardag. Van de negentien jaar dat Honecker aan de macht is geweest, werd er door de krant op slechts vier verjaardagen bij stilgestaan. Dit waren, net als bij Ulbricht, de zogenaamde kroonjaren: alleen in 1972, 1977, 1982 en 1987 werden er artikelen over zijn verjaardag gepubliceerd. Dit waren respectievelijk zijn 60e, 65e, 70e en 75e verjaardagen.

Over het algemeen werd er in deze kroonjaren erg veel aandacht besteed aan Honeckers verjaardag. Al vanaf de eerste pagina van de krant stond de krant vol met felicitaties uit binnen- en buitenland en de verschillende orden die Honecker op zijn verjaardag uitgereikt kreeg. Opvallend waren de vele felicitaties die uit het buitenland komen. Bijna elk kroonjaar kwamen er tientallen felicitaties van centrale comités van communistische regimes uit het buitenland, of van buitenlandse communistische partijen. Aandacht vanuit de DDR zelf was veel minder zichtbaar: dit bleef meestal bij een felicitatie namens het centrale comité of de partij, vaak ook uit naam van het volk, en een felicitatie uit 1972 namens de Raad voor Tegenwoordige Wetenschapshulp.⁷¹ De felicitaties namens (het centrale comité van) de SED waren echter wel altijd op de eerste pagina van de krant terug te vinden.

De felicitaties aan Honecker waren over het algemeen lovend en positief. Zo schreef de eerste secretaris van het centrale comité van de Poolse Verenigde Arbeiderspartij in 1972 het volgende: ‘Gegenwärtig dient die dynamische Entwicklung dieser - ihrem Charakter nach - internationalistischen Zusammenarbeit, die einen historischen Wendepunkt in der Geschichte der Beziehungen zwischen unseren Völkern darstellt, gut den eigenen Lebensinteressen und damit den Interessen der gesamten sozialistischen Gemeinschaft.’⁷² Pal Losonczi, de voorzitter van de Prasidialraad, feliciteerde Honecker tien jaar later op deze manier:

‘Ein hervorragendes Ereignis dieser Beziehungen war unlängst der Besuch der von Ihnen geleiteten Partei- und Regierungsdelegation in Ungarn, der die internationalistische Freundschaft und die traditionell gute Zusammenarbeit zwischen der Ungarischen Volksrepublik und der Deutschen

⁶⁹ Roger Woods, *Opposition in the GDR under Honecker, 1971–85: An Introduction and Documentation* (New York, 1986), aldaar 16, 42-45.

⁷⁰ Encyclopedia Britannica, ‘The Reunification of Germany’, <https://www.britannica.com/place/Germany/The-reunification-of-Germany> (geraadpleegd 15 januari 2018).

⁷¹ ‘Exekutivkomitee und Sekreturiat des RGW’, Neues Deutschland (25 augustus 1972).

⁷² Vrij vertaald: Op dit moment dient de dynamische ontwikkeling van deze - in haar karakter - internationale samenwerking, die een historisch keerpunt in de geschiedenis van de relaties tussen onze volkeren vormt, goed de eigen levensinteresses en daarmee de interesses van de gehele socialistische gemeenschap. ‘Gratulation des ZK der PVAP’, Neues Deutschland (25 augustus 1972).

Demokratischen Republik, zwischen der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei und der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands weiter verstärkt hat.’⁷³

De felicitaties van deze buitenlandse communistische partijen en regeringen lijken vooral lovend te zijn geweest over Honeckers samenwerking met hun land.

Zowel in 1982 als in 1987 werd Honecker ook gefeliciteerd namens de BRD. Deze felicitaties waren beide keren pas op pagina 2 van Neues Deutschland terug te vinden. In 1982 waren deze felicitaties nog kort, en werd Honecker alleen nog vele jaren toegewenst.⁷⁴ Vijf jaar later waren de felicitaties van de bondspresident, de bondskanselier en de minister-president van Nordrhein-Westfalen uitvoeriger. Zo werd hij bedankt voor eerdere, waardevolle gesprekken en werd er door alledrie de politici uitgekeken naar zijn bezoek aan Bonn in september van dat jaar.⁷⁵ Hoewel de felicitaties korter en minder lovend waren dan de felicitaties van communistische staatshoofden, was dit toch een teken dat de banden tussen de DDR en de BRD onder Honecker enorm verbeterd waren. Honecker zou namelijk het eerste Oost-Duitse staatshoofd zijn die een officieel staatsbezoek aan de BRD zou brengen, iets wat een aantal jaar eerder nog niet voor mogelijk was gehouden.

De enige uitzondering op de regel is het jaar 1977. In dit jaar werd er slechts een felicitatie voor Honecker gepubliceerd. Deze felicitatie was van het centrale comité van de SED en was terug te vinden op de eerste pagina van de krant. Dit was een lang en positief artikel, waarin Honecker werd geprezen om alles wat hij voor de partij gedaan had:

‘Große Verdienste hast Du Dir um die Sache des Friedens, der Sicherheit und der Zusammenarbeit der Staaten erworben, um das edle Ziel, daß die Menschen heute und künftig in Frieden leben können. In Dir hat die aktive Solidarität unseres Volkes mit allen antiimperialistischen Kämpfern für Freiheit und Fortschritt ihren entschiedenen Verfechter’⁷⁶

Verder waren er geen artikelen over Honecker en zijn verjaardag gepubliceerd in deze editie, ook al was dit Honeckers 65e verjaardag.

Vanwege de weinige aandacht voor Honeckers verjaardag in de edities van Neues Deutschland is het moeilijk om conclusies over een mogelijke leiderschapscultus te trekken. Namens het centrale comité of de partij zelf werd er wel elk kroonjaar een lovend artikel met felicitaties over Honecker gepubliceerd. Deze felicitaties werden vaak ook namens het volk gepubliceerd, maar het is natuurlijk maar een vraag in hoeverre het volk hier daadwerkelijk achter stond. Felicitaties van andere organen of politici in de DDR bleven uit. Alleen in 1987 was er verdere informatie over Honecker te vinden, wanneer er een kort artikel over zijn levensloop werd gepubliceerd, aangevuld met foto's.⁷⁷ Daarnaast is het ook opvallend dat niet ieder jaar aandacht aan Honeckers verjaardag werd besteed, maar dat hij alleen in zijn kroonjaren werd gefeliciteerd.

Honecker leek echter wel erg populair te zijn in het buitenland, vanwege de vele internationale aandacht die er aan zijn verjaardag verbonden werd. Felicitaties kwamen uit landen waarmee de contacten onder Honecker daadwerkelijk waren verbeterd, zoals de Sovjet-Unie en de

⁷³ Vrij vertaald: Een buitengewone gebeurtenis in deze relatie was onlangs het bezoek van de partij en de regeringsdelegatie onder leiding van u in Hongarije, de internationalistische vriendschap en traditioneel goede samenwerking tussen de Hongaarse Volksrepubliek en de DDR, tussen de Hongaarse Socialistische Arbeiderspartij en de SED die verder versterkt is. ‘Ungarische VR’, Neues Deutschland (25 augustus 1982).

⁷⁴ ‘Bundesrepublik Deutschland’, Neues Deutschland (25 augustus 1982).

⁷⁵ ‘Bundesrepublik Deutschland’, Neues Deutschland (25 augustus 1987).

⁷⁶ Vrij vertaald: U heeft grote dingen gedaan voor de zaak van vrede, veiligheid en samenwerking van de staten, voor het nobele doel dat mensen vandaag en in de toekomst in vrede kunnen leven. In u heeft de actieve solidariteit van onze mensen met alle anti-imperialistische strijders voor vrijheid en vooruitgang hun vaste voorstander gevonden. ‘Zentralkomitee der SED gratuliert Genossen Erich Honecker’, Neues Deutschland (25 augustus 1977).

⁷⁷ ‘Ein Leben für Frieden und Sozialismus’, Neues Deutschland (25 augustus 1987).

BRD,⁷⁸ maar ook uit andere communistische landen en partijen van over de hele wereld. De enige uitzondering hierop was 1977, toen er helemaal geen internationale felicitaties gestuurd werden. Het zou kunnen dat Honecker in die periode een minder goede reputatie in het buitenland had, hoewel ik daar zo geen gegronde reden voor kan aanwijzen.

Op Honeckers verjaardag kwamen de verreweg meeste felicitaties uit het buitenland. Het lijkt er dus op, dat Honecker in het buitenland een goede reputatie had. Alleen in 1977 ontbraken deze internationale felicitaties. De populariteit van Honecker in de DDR lijkt lager te zijn, aangezien er elk kroonjaar slechts een felicitatie namens de SED werd gepubliceerd. Ook ontbraken de felicitaties uit het binnenland gedurende andere jaren. Hierdoor lijkt er niet echt sprake te zijn van een leiderschapscultus rondom Honecker, aangezien de binnenlandse aandacht op zijn verjaardag slechts minimaal was.

⁷⁸ Grieder, *The German Democratic Republic*, 68, 84.

Conclusie

Vanwege het gebrek aan het door mij gekozen bronmateriaal is het erg lastig om het bestaan van een eventuele leiderschapscultus af te leiden uit de door mij bestudeerde edities van Neues Deutschland. Van de veertig edities die ik onderzocht heb, werd er in slechts twaalf edities aandacht besteed aan de verjaardag van de secretaris-generaals van de SED. Acht keer werden er artikelen geplaatst over Ulbrichts verjaardag, en slechts vier keer over Honeckers verjaardag. De meeste van deze artikelen werden geplaatst in de jaren dat Ulbricht of Honecker een bijzondere leeftijd bereikte. Bij Ulbricht werd de meeste aandacht aan zijn verjaardag geschonken in 1958, 1963 en 1968, toen hij 65, 70 en 75 werd. Honeckers verjaardag werd het meeste besproken in 1972, 1982 en 1987, op zijn 60e, 70e en 75e verjaardag. Deze zogenaamde kroonjaren lijken dus erg belangrijk te zijn geweest in de DDR.

Het eerste verschil wat opvalt tussen Ulbricht en Honecker is dat er meer buitenlandse aandacht voor Honeckers verjaardag was. Bij Honecker kwamen, op een felicitatie van de SED per jaar na, eigenlijk alle felicitaties vanuit het buitenland. Honecker werd door centrale comités van communistische landen en communistische partijen van over de hele wereld gefeliciteerd. De felicitaties aan Ulbricht bestond uit een combinatie vanuit binnen- en buitenland, met een kleine meerderheid van felicitaties uit de DDR zelf. Veel van de buitenlandse felicitaties komen bij Ulbricht uit de Sovjet-Unie. Door dit verschil lijkt het er dus op dat Honecker een grotere populariteit genoot in het buitenland. Voor sommige felicitaties, bijvoorbeeld die uit de BRD en de Sovjet-Unie, is dit logisch. De relaties tussen de DDR en deze landen zijn onder Honecker namelijk erg verbeterd. Voor andere landen is geen duidelijk verschil aan te wijzen tussen Honecker en Ulbricht. Er kan dus maar deels een verklaring gegeven worden voor de grotere populariteit van Honecker in het buitenland.

Ulbricht werd echter vaker gefeliciteerd vanuit de DDR. Op een jaar na kwamen felicitaties voor Ulbricht altijd van het centrale comité van de SED. Deze felicitaties werden vaak nog aangevuld door felicitaties van organisaties zoals de Ministerraad, de Volkskammer, of door belangrijke partijleden als Otto Grotewohl en Wilhelm Pieck. Honecker werd elke keer eenmalig door het centrale comité of de SED zelf gefeliciteerd. Deze felicitaties waren vaak uit naam van het volk. Een ander verschil is dat Ulbricht vaker dan Honecker vanuit de DDR gefeliciteerd werd. Voor Honecker kwamen de felicitaties alleen tijdens de zogenaamde kroonjaren. Ulbricht werd hier buiten nog vier keer vaker gefeliciteerd. Het lijkt er daardoor op dat Ulbricht een grotere populariteit in eigen land genoot.

Daarnaast is er bij Ulbricht een duidelijke daling in het enthousiasme van de artikelen te zien. De artikelen in de vroege jaren van zijn regeerperiode werden gepubliceerd, waren lang en erg lovend over Ulbricht en alles wat hij voor de DDR gedaan had. Deze artikelen werden vaak, zeker in de kroonjaren, aangevuld met artikelen over zijn levensloop en eretiteln en ordes die aan Ulbricht werden uitgereikt. Opvallend was dat de artikelen, zeker in de kroonjaren, voornamelijk op de eerste pagina's van de krant terug te vinden waren. Vanaf 1964 werden de artikelen korter en minder lovend. Vanaf 1966 waren de artikelen over zijn verjaardag ook niet meer op de eerste pagina terug te vinden. In de artikelen over Ulbrichts verjaardag is dus een duidelijke daling aan enthousiasme zichtbaar. Dit zou kunnen komen omdat Ulbricht vanaf het midden van de jaren '60 steeds meer zijn eigen koers ging varen, ongeacht de tegenstand vanuit de Sovjet-Unie en de SED.

Eenzelfde daling valt in de artikelen over Honecker niet terug te vinden. Dit komt ten eerste omdat er op Honeckers verjaardag maar weinig aandacht aan hem werd besteed: dit gebeurde slechts in vier van de negentien jaren. Het jaar met de minste aandacht voor Honeckers verjaardag was 1977, midden in zijn regeerperiode, wanneer er alleen felicitaties vanuit de DDR zelf kwamen. Misschien

was er op dat moment wat voorgevallen in de internationale politiek, waardoor Honecker in dat jaar niet gefeliciteerd werd. De populariteit van Honecker lijkt uit de artikelen van Neues Deutschland echter gelijk gebleven, aangezien er vanuit de DDR elk jaar evenveel aandacht voor Honeckers verjaardag werd besteed.

Hoewel het vanwege het aantal resultaten lastig is om een conclusie te trekken, wil ik dat toch proberen. Een leiderschapscultus is bij beide mannen moeilijk te herleiden. Ulbricht lijkt, aangezien er over hem meer resultaten vanuit de DDR te vinden zijn, eerder een leiderschapscultus te hebben gehad dan Honecker. Er werd vanuit de DDR echter niet elk jaar stilgestaan bij zijn verjaardag, dus deze conclusie is wel onzeker. Wel moge duidelijk zijn dat de aandacht voor Ulbrichts verjaardag door de tijd heen afnam. Als er dus sprake zou zijn van een leiderschapscultus rondom Ulbricht, zou deze dus door de tijd heen zijn afgenomen. Dit past in de verwachtingen die ik aan het begin van mijn onderzoek had gesteld. Daarnaast is er een verschil aan binnenlandse aandacht tussen Ulbricht en Honecker zichtbaar. Aangezien maar weinig van Honeckers verjaardagen resultaten gaven, en de aandacht vanuit de DDR op deze verjaardagen minder was, zou ik bij Honecker ook minder snel spreken van een leiderschapscultus dan bij Ulbricht. Dit past ook binnen mijn eerdere verwachtingen. Wat wel tegen mijn verwachting ingaat, is dat er bij Honecker geen sprake was van een afname aan populariteit op zijn verjaardag.

Zoals al eerder vermeld werd, zijn deze conclusies onzeker, vanwege het gebrek aan resultaten. Het is daarom misschien interessant om het onderzoek opnieuw uit te voeren, maar dan met andere parameters. Zo zou het onderzoek ook uitgevoerd kunnen worden door de edities van Neues Deutschland te bestuderen op een van de nationale feestdagen van de DDR. Er zou dan naar de aandacht die aan de secretaris-generaal werd geboden tijdens de festiviteiten rondom de feestdag. Enkele voorbeelden van deze dagen zouden de Dag van de Arbeid op 1 mei of de Dag van de Republiek op 7 oktober kunnen zijn, aangezien deze dagen elk jaar gevierd werden. Sommige andere feestdagen werden namelijk in de loop van de jaren afgeschaft.⁷⁹ Er zouden natuurlijk ook andere bronnen gebruikt kunnen worden om naar een eventuele leiderschapscultus rondom Ulbricht en Honecker te kijken. In plaats van Neues Deutschland kan er dan ook gekeken worden naar radio-opnames (of in latere tijden, televisieopnames), schoolboeken, pamfletten of representaties van de partijleiders in de kunst. Misschien kan er door het bestuderen van andere bronnen of andere feestdagen een beter beeld over de (eventuele) leiderschapscultus rondom Ulbricht en Honecker gegeven worden.

De macht van de partijleiders van de DDR lijkt zich dus minder op charismatische autoriteit te berusten dan Hannah Arendt en Max Weber hadden verwacht. Hoewel de DDR gezien kan worden als een totalitaire staat, en de DDR geen lange geschiedenis van traditie heeft waar ze haar legitimiteit op kan baseren, werden aan Ulbricht en Honecker geen bijzondere eigenschappen toegeschreven. Zij werden voornamelijk geprezen om alles wat zij voor de DDR gedaan hadden. Een interessante vorm van vervolgonderzoek zou dus het herhalen van hetzelfde onderzoek in een ander communistisch land, om te kijken of een totalitaire samenleving in meer landen zich niet puur berustte op een charismatische en autoritaire leider.

⁷⁹ DDR-Ostalgie-Comedy.de, 'Feiertage, Gedenktage und Ehrentage in der DDR', <http://www.ddr-ostalgie-comedy.de/ddr-feiertage-gedenktage.htm> (geraadpleegd 15 januari 2018).

Bibliografie

Secundaire bronnen

- Barck, Simone, Christoph Classen, Thomas Heimann, 'The Fettered Media: Controlling the Public Debate', in Konrad Hugo Jarausch ed., *Dictatorship as experience. Towards a Social-cultural history of the GDR* (New York, 1999), 213-240.
- Dijk, Ruud van, 'Walter Ulbricht: Eine deutsche Biografie (review)', *Journal of Cold War Studies* 5:3 (2003), 147-151.
- Fullbrook, Mary, *The People State. East German Society from Hitler to Honecker* (New Haven, 2008).
- Gill, Greame, 'Personality cult, political culture and party structure', *Studies in Comparative Communism* 17:2 (1984), pp. 111-121.
- Grieder, Peter, 'The overthrow of Ulbricht in East-Germany', *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe* 6:1 (2008), 8-45.
- Grieder, Peter, *The German Democratic Republic* (Basingstoke, 2012).
- Hagen, William W., *German History in Modern Times. Four Lives of the Nation* (New York, 2012).
- McCaully, Martin, *Marxism-Leninism in the German Democratic Republic* (Londen, 1979).
- Morgan, Kevin, *International Communism and the Cult of the Individual. Leaders, Tribunes and Martyrs under Lenin and Stalin* (Londen, 2017).
- Paltiel, Jeremy T., 'The Cult of Personality: Some Comparative Reflections on Political Culture in Leninist Regimes', *Studies in Comparative Communism* 16:1/2 (1983), pp. 49-64.
- Rees, E.A., 'Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions', in: Balázs Apor, Jan C. Behrends, Polly Jones e.a. eds., *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc* (Basingstoke, 2004), 3-29.
- Woods, Roger, *Opposition in the GDR under Honecker, 1971-85: An Introduction and Documentation* (New York, 1986), aldaar 16, 42-45.

Websites

- Aeon, 'How totalitarianism works',
<https://aeon.co/essays/how-cult-leaders-brainwash-followers-for-total-control> (geraadpleegd 15 januari 2018).
- Cardiff University School of Social Sciences, 'Introduction to Sociology. Max Weber – Types of Authority', <https://www.cardiff.ac.uk/socsi/undergraduate/introsoc/weber9.html> (geraadpleegd 14 november 2017).
- DDR-Ostalgie-Comedy.de, 'Feiertage, Gedenktage und Ehrentage in der DDR',
<http://www.ddr-ostalgie-comedy.de/ddr-feiertage-gedenktage.htm> (geraadpleegd 15 januari 2018).
- Encyclopedia Britannica, 'Erich Honecker', <https://www.britannica.com/biography/Erich-Honecker> (geraadpleegd 15 januari 2017).
- Encyclopedia Britannica, 'Political consolidation and economic growth',
<https://www.britannica.com/place/Germany/Political-consolidation-and-economic-growth-1949-69> (geraadpleegd 15 januari 2018).
- Encyclopedia Britannica, 'The era of partition. Allied occupation and the formation of the two Germanys, 1945-49', <https://www.britannica.com/place/Germany/The-era-of-partition#ref297750> (geraadpleegd 15 januari 2018).
- Encyclopedia Britannica, 'The reunification of Germany',
<https://www.britannica.com/place/Germany/The-reunification-of-Germany> (geraadpleegd op 15 januari 2018).

Encyclopedia Britannica, 'Walter Ulbricht', <https://www.britannica.com/biography/Walter-Ulbricht> (geraadpleegd op 15 januari 2018).

Humanistische Canon, 'Hannah Arendt, The Origins of Totalitarianism', <http://humanistischecanon.nl/venster/auschwitz/hannah-arendt-the-origins-of-totalitarianism/> (geraadpleegd 15 januari 2018).

Inquirer.net, 'Max Weber's 3 types of authority', <http://opinion.inquirer.net/85293/max-webers-3-types-of-authority> (geraadpleegd 15 januari 2018).

Leadership by the People, 'Insights on Charismatic Leadership from the Heroes and Villains', <http://www.leadershipbythepeople.org/Charismatic-Political-Leaders.php> (geraadpleegd 15 januari 2018).

Medium, 'The Theory of Totalitarian Leadership', <https://medium.com/amor-mundi/the-theory-of-totalitarian-leadership-1af00db6873e> (geraadpleegd 15 januari 2018).

Krantenartikelen

Neues Deutschland

'Auszeichnung durch Wilhelm Pieck', Neues Deutschland (30 juni 1958).

'Bundesrepublik Deutschland', Neues Deutschland (25 augustus 1987).

'Bundesrepublik Deutschland', Neues Deutschland (25 augustus 1982).

'Dank für erfolgreiche Arbeit', Neues Deutschland (30 juni 1968).

'Ein Leben für Frieden und Sozialismus', Neues Deutschland (25 augustus 1987).

'Exekutivkomitee und Sekretariat des RGW', Neues Deutschland (25 augustus 1972).

'Glückwünsche aus dem Ausland', Neues Deutschland (30 juni 1968).

'Glückwunsch des Zentralkomitees der SED an den Genossen Walter Ulbricht', Neues Deutschland (30 juni 1953).

'Glückwunsch des ZK der KPdSU und des Präsidiums des Obersten Sowjets', Neues Deutschland (30 juni 1968).

'Gratulation des ZK der PVAP', Neues Deutschland (25 augustus 1972)

'Gute', Neues Deutschland (30 juni 1964).

'Herzlichen Glückwunsch zum 77. Geburtstag', Neues Deutschland (30 juni 1970).

'Heute hat Walter Ulbricht Geburtstag', Neues Deutschland (30 juni 1966).

'Kosmonaut Titow grüßt', Neues Deutschland (30 juni 1963).

'Parteiaktivtagung im Zentralkomitee', Neues Deutschland (30 juni 1964).

'Ungarische VR', Neues Deutschland (25 augustus 1982).

'urbanczyk', Neues Deutschland (30 juni 1964).

'Zentralkomitee der SED gratuliert Genossen Erich Honecker', Neues Deutschland (25 augustus 1977).

New York Times

Saxon, Wolfgang, 'Erich Honecker, Ruler of East Germany For 18 of Its Last Years, Dies in Exile at 81', New York Times (30 mei 1994).